

УДК 93

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.27>

ПАРИЗЬКА «КУЛЬТУРА» 1950–1980-Х РР.: ПРО УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Стрільчук Людмила,*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії**Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080*

У представленій статті аналізуються концепції польських опозиціонерів Єжи Гедройця та Юліуша Мєрошевського, які після Другої світової війни опинилися в еміграції і репрезентували своє бачення повоєнної Європи загалом і України зокрема через сторінки часопису «Культура».

Ідейним засновником та головним редактором журналу «Культура» був польський еміграційний діяч, журналіст та публіцист Єжи Гедройць, світогляд якого формувався під впливом «прометейської ідеї», покладеної в основу міжвоєнної політичної доктрини Другої Речі Посполитої, що мала на меті боротьбу за створення незалежних радянських республік, котрі у період 1918–1921 років втрапили під контроль більшовиків.

Сформувавши навколо себе коло однодумців, Є. Гедройць створює фактично інститут польської опозиційної думки, запропонувавши абсолютно новітнє бачення міжнародних відносин після Другої світової війни, що передбачало незалежність України, Білорусі та Литви.

Дискусії щодо українського питання, які велися на шпальтах паризької «Культури» впродовж другої половини ХХ століття, справили відчутний вплив на польську політичну еліту, сприяючи змінам основних тенденцій у взаєминах поляків із сусідами уже на початку 90-х років ХХ століття. З-поміж запитань, які ставила перед собою редколегія паризької «Культури», був перегляд спільного історичного спадку поляків та українців, питання міжнаціонального примирення та відсутність взаємних територіальних претензій. У 50–60-х роках ХХ століття такі погляди були сміливою новаторською позицією, яка йшла в абсолютний розріз із тогочасною думкою політичних польських емігрантських діячів, що перебували у США та Великій Британії.

Ключові слова: паризька «Культура», польська опозиція, Єжи Гедройць, Юліуш Мєрошевський, Україна, політичні концепції.

Strylchuk Luidmila. Parisian “Culture” of the 1950–1980s: the Ukrainian question in the context of European politics

The presented article analyzes the concepts of Polish oppositionists Jerzy Giedroyc and Juliusz Meroszewski, who were in exile after the Second World War and represented their vision of post-war Europe, in general, and Ukraine, in particular, through the pages of the magazine “Culture”.

The ideological founder and chief editor of the magazine “Culture” was a Polish émigré activist: journalist and publicist Jerzy Giedroyc, whose worldview was formed under the influence of the “Promethean idea”, which was the basis of the interwar political doctrine of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, which aimed to fight for the creation of independent Soviet republics, which fell under the control of the Bolsheviks in the period 1918–1921.

Having formed a circle of like-minded people around him, E. Gedroyc created, in fact, an institute of Polish oppositional thought, offering a completely new vision of international relations after the Second World War, which envisaged the independence of Ukraine, Belarus and Lithuania.

Discussions about the Ukrainian issue that took place in the columns of the Parisian “Culture” during the second half of the 20th century had a significant impact on the Polish political elite, contributing to changes in the main trends in the relations of Poles with their neighbors already in the early 90s of the 20th century. Among the questions that the editorial board of the Parisian “Culture” posed to itself was the review of the common historical heritage of Poles and Ukrainians, the issue of inter-ethnic reconciliation and the absence of mutual territorial claims. In the 50s and 60s of the 20th century, such views were a bold Novatros position, which was at absolute odds with the contemporary opinion of Polish émigré political figures in the USA and Great Britain.

Key words: Pre-Riza “Cultura”, Polish opposition, Jerzy Gedroyc, Juliusz Meroshevskyi, Ukraine, political concepts.

Політична мапа Європи, що після завершення Другої світової війни стала новою політичною реальністю, опинилася у епіцентрі гострих дискусій не лише політиків, але й публічних інтелектуалів. На той момент польська зовнішня політика була повністю переглянута, фактично склалася ситуація, за якої всі рішення офіційної Варшави затверджувалися або ж диктувалися Москвою. Як не парадоксально, але заборона на політичні дискусії у Польській народній республіці породила, ймовірно, найбільш важливу концепцію сучасної польської східної політики, так звану доктрину УЛБ (скорочення від назв

країн – Україна, Литва, Білорусь) Єжи Гедройця та Юліуша Мєрошевського. Ця ідея зводиться до двох головних моментів, котрі нині видаються абсолютно очевидними, хоча у той історичний період були вкрай неоднозначними заявами для представників польської еміграції. Суть її зводилася до того, що повоєнна Польща мала прийняти нові повоєнні кордони та відмовитися від ідей ревізїонїзму, підтримавши незалежність українців, литовців і білорусів та їхнє бажання інтегруватися із західною цивілізацією [12, с. 53].

Польський митець Юзеф Чапський, співзасновник і член редколегії «Культури», виступаючи у 1950 році в Берліні на установчих зборах Конгресу свободи культури, говорив про те, що Європа не закінчується на Ельбі і що Україна теж є частиною Європи. Зокрема, Ю. Чапський зазначив: «...Ми б хотіли почути виразний голос вільних росіян, який забезпечить народам, що входять до складу Союзу РСР, не лише автономію, не тільки згоду на внутрішню федерацію СРСР, але й на свободу вибору, як і з ким вони бажають об'єднуватися у федерацію. Ця справа не є внутрішньою справою Росії, вона стосується цілої Європи, з якою такі країни, як Україна, мають більше історичних зв'язків, аніж про це відомо пересічному європейцю» [15, с. 109–111]. Однак, аби цю проблему вирішити, необхідно було обстоювати тезу про те, що на польсько-українському кордоні не закінчується Європа. Саме це і стало головною метою утвореного в 1947 р. часопису «Культура» [10, с. 74–75].

Засновником та головним редактором журналу «Культура» був польський еміграційний діяч: журналіст та публіцист Єжи Гедройць. Феномен Є. Гедройця полягає в його унікальному баченні сучасного світу, адже він працював, аби змінити наявні реалії [1, с. 97–103]. Формуванню політичних поглядів останнього посприяла пропаганда так званої «прометейської ідеї», що лежала в основі міжвоєнної політичної доктрини, яка мала на меті боротьбу за створення незалежних радянських республік, котрі у період 1918–1921 років втрапили під контроль більшовиків [8, с. 75]. Власне, формуванню такої позиції певною мірою сприяли й представники еміграційного уряду Української Народної Республіки, які жили у Парижі. По завершенні Другої світової війни прометейські ідеї ширилися і у Лондоні. Фактично Є. Гедройць причетний до формування тут Східного інституту, котрий став видавати часопис «The Eastern Review».

Свого роду «введенням» Є. Гедройця до українського світу став його візит у службових справах на Гуцульщину, під час якого зав'язалися приятельські взаємини останнього зі станіславівським єпископом Української греко-католицької церкви Г. Хомишиним, із редактором видання «Діло» та із пресекретарем Українського парламентського представництва у Другій Речі Посполитій І. Кедриним-Рудницьким [9].

Важливим складником орієнтації в українських справах для Є. Гедройця стала нагальна потреба пошуку дописувачів-співробітників для часопису «Культура». Свого часу ще в міжвоєнний період Є. Гедройць познайомився з особою, котрій згодом належатиме одна із повідних ролей в українсько-польському міжнаціональному діалозі. Цією особою був С. Стемповський, що походив із так званих кресових земель, був у минулому крупним поміщиком і обіймав посаду міністра сільського господарства в Україні при С. Петлюрі. Згодом син С. Стемповського тісно співпрацюватиме із паризькою «Культурою», ставши чи не головним експертом «Культури» в українських справах, добре відомим читачам часопису під псевдо Павел Гостовець.

Є. Гедройць зібрав навколо себе інтелектуалів, які сформувавши інститут польської опозиційної думки, запропонували абсолютно новітнє бачення міжнародних відносин після Другої світової війни, що передбачало незалежність України, Білорусі та Литви. Тоді як польське суспільство іще було абсолютно не готове відмовитися від ідеї відродження Польської держави у кордонах Першої Речі Посполитої, Є. Гедройць стверджував, що «не буде насправді вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців» [14, с. 5]. Отож, вільна Україна уособлювала собою невідворотність розпаду Союзу РСР, що у 70–80-ті роки ХХ століття видавалися фантастикою [10, с. 333–334].

Власне, дискусія в українському питанні розпочалася із необхідності перегляду кордону, встановленого Ризьким договором, після статті Ю. Лободовського – головного радника Є. Гедройця з українського питання. Згадана публікація побачила світ у березні 1952 року на шпальтах «Культури» і мала назву «Проти почвар минулого» [18, с. 58]. Це була свого роду програма порозуміння поміж країнами-сусідами. Фактично програму Ю. Лободовського можна звести до декількох головних постулатів, зокрема про те, що незалежність України є одним із життєвих інтересів Польщі, власне, як і тісна польсько-українська політична співпраця. Автор концепції вважав, що було б оптимальним, якби це співробітництво відбувалося в межах центральноєвропейської федерації, адже: «Україна, як учасник федерації, що охоплювала би країни ЦСЄ, не повинна мати побоювань щодо польського домінування. Людський та економічний потенціал недостатній, порівняно із Росією, став би у такому разі доволі високим, аби вона почувалася впевнено» [18, с. 55].

Одним із найважливіших запитань, яке ставила перед собою редколегія паризької «Культури», був перегляд спільного історичного спадку поляків та українців. При цьому піддавалася критиці невдала, на думку авторів, національна політика Другої Речі Посполитої, а тому ще актуальнішим видавався пошук шляхів до порозуміння з українцями. Окрім того, чітко декларувалася мета – боротьба супроти спільного ворога – СРСР. Будучи симпатиком українського самостійницького руху, Є. Гедройць розумів його політичне значення, а тому одним з найважливіших завдань ставив міжнаціональне примирення, налагодження польсько-українських міжнаціональних відносин і підтримку поляками прагнень українського народу до незалежності [17, с. 76].

Слід зауважити, що польські еміграційні кола у перші роки виходу часопису «Культури» не особливо реагували на такі заяви Єжи Гедройця та лондонського кореспондента «Культури» Юлуша Мєрошевського, що говорили про необхідність визнати незворотність територіальних змін, які відбулися внаслідок Другої світової війни [12, с. 53]. А між тим редакторами «Культури» погодження поляків із втратою Вільнюса і Львова розглядалося як головна умова примирення зі східними сусідами поляків, а у майбутньому здобуття країнами ЦСЄ, підконтрольними СРСР, незалежності [7, с. 198–200]. У 50–60-х роках ХХ століття такі погляди були сміливою новаторською позицією, яка йшла у абсолютний розрив із тогочасною думкою політичних польських емігрантських діячів, що перебували у США та Великій Британії. Ще більшу незгоду позиція редакції «Культури» викликала у тієї частини польської еміграції, яка до 1939 року проживала на східних кресах [5]. Щодо можливих територіальних претензій Є. Гедройць заявляє: «Питання про повернення територій я вважаю цілком неактуальним. Повернення Львова до Польщі абсолютно неймовірне. Прихильники приєднання Перемишля до України теж не мають ані найменшого шансу» [3, с. 33].

Є. Гедройць та Ю. Мєрошевський стояли на позиції, що безпека Польщі безпосередньо узалежнюється від факту наявності за її східним кордоном незалежних держав, що виключило би ситуацію перебування Польщі між наддержавами – Німеччиною та СРСР, як це було, наприклад, напередодні Другої світової війни [2, с. 38]. Докрина Гедройця-Мєрошевського поєднувала фактично постялтинську політичну реальність з польськими національними інтересами [12, с. 54].

На початку сімдесятих років ХХ століття Є. Гедройць висловився за підтримку концепції «Не може бути вільної Польщі без вільної України». Звісно ж, що озвучення подібної тези у межах комуністичної Польщі або ж на теренах СРСР просто не можна уявити. Паралельно Є. Гедройць висловлює ідею міжнаціонального примирення та порозуміння українців і поляків. Як відомо, цим поглядам Є. Гедройць залишався вірним до кінця життя.

Дискутуючи про кордони України у 1977 році, одним з найбільших досягнень Є. Гедройця та його прихильників було підписання «Декларації щодо української справи», опублікованої у часописі «Культура» в 1977 році. В Декларації порушувалося питання щодо необхідності відновлення української державності з метою визволення й інших держав соціалістичного блоку. У Декларації йшлося про потерпання країн соцтабору не лише від російського, а й від польського імпералізму [4, с. 215].

Безумовно, що вище охарактеризована позиція редакції часопису «Культура» наражалася на вороже сприйняття і нерозуміння як у ПНР, так і у СРСР, а тому логічно, що часопис «Культура» був офіційно забороненим, принаймні, аж до 1989 року. Разом із тим вплив пропагованих «Культурою» ідей на інтелектуальне середовище поляків впродовж більш як тридцять років був доволі результативним: уже наприкінці ХХ століття ідеї Є. Гедройця та його однодумців почали справляти відчутний вплив на польську політичну еліту, сприяючи змінам основних тенденцій у взаєминах поляків із сусідами: українцями, білорусами та литовцями. Зі здобуттям Польщею незалежності Є. Гедройць почав ще активніше закликати до підтримки українського визвольного руху та наголошував на важливості визнання незалежності України [16, с. 12].

Перемога «Солідарності» на виборах 4 червня 1989 року стала початком нового періоду в історії Польщі та актуалізувала питання про форми східної політики. Фактично нова східна політика – політика двох векторів продемонструвала, що копітка праця Є. Гедройця та Ю. Мєрошевського не пройшла даремно, адже сформульовані ними у попередні десятиліття постулати польської східної політики стали можливими для реалізації [5].

І. Гирич, подаючи праці Є. Гедройця в збірці «3 Нотаток Редактора», дає редактору «Культури» таку характеристику: «Поляк, який переконав інших поляків у необхідності незалежності України» [3, с. 3]. Головним положенням Є. Гедройця щодо України була підтримка самостійницьких прагнень України без висунання будь-яких попередніх умов та сприяння українським рухам, що спрямовані на здобуття незалежності. Є. Гедройць не допускав жодних розмов про «федерацію», вважаючи, що поява незалежної України, яка б стала потужною буферною країною між Росією та Польщею, є головним завданням для РП [6].

Є. Гедройць неодноразово акцентує на важливості ролі України у площині збереження і підтримки безпеки та національної незалежності Третьої Речі Посполитої: «Українці є заслоном між нами та Росією». Застерігав Є. Гедройць поляків і від проявів антиукраїнської політики, котрі мали місце на початку 90-х років ХХ століття, наполягаючи на тому, що «занепад цієї держави може знаменувати кінець нашої власної незалежності. Інтереси Польщі вимагають, щоб ми, наскільки це є можливим, допомагали українцям» [3, с. 35].

Аналізуючи інтелектуальний спадок Є. Гедройця, можна стверджувати, що ще на початку 90-х років ХХ століття він великою мірою спрогнозував нинішні українські реалії і досить прагматично оцінював польсько-українські міждержавні взаємини. Публікації на шпальтах «Культури» заклали міцний фундамент добросусідських відносин між оновленими і незалежними Україною та Республікою Польща, що практично паралельно на початку 90-х років ХХ століття здобувають незалежність та розбудовують державність [13, с. 186–187]. Дуже швидко, уже до кінця 1990-х років, ці добросусідські відносини переростуть у якісно новий вимір двосторонніх взаємин – стратегічне партнерство.

Безсумнівним здутком «Культури» стало те, що польська та українська інтелектуальні еліти ступили на шлях узгодження складних історичних питань спільної історії, приступивши до розмови про важкий історичний спадок, чітко усвідомлюючи, що без цього справжнє міжнаціональне примирення та співробітництво є неможливими. Та найголовніше, що було зроблено середовищем паризької «Культури», на думку авторки, – це створення чіткої ментальної мапи України – держави, що є добрим та надійним сусідом для Республіки Польща, стратегічним партнером та надійним союзником.

І нині, в умовах російської агресії супроти України, Республіка Польща демонструє потужну і послідовну підтримку нашої держави, вкотре підтверджуючи далекоглядність і прагматичність концепції Є. Гедройця та Ю. Мерошевського про те, що Польща має підтримувати незалежність українців, адже без незалежної України не може бути вільної Польщі!

Література:

1. Бакула Б. Польща і Україна в діяльності «Kultura». *Сучасність*. 1997. № 1. С. 97–103.
2. Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки. Київ : Дух і літера, 2015. 248 с.
3. Гедройць Є. З нотаток редактора / За ред. Л. Івшиної. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». Київ : ПрАТ «Українська прес-група», 2013. 123 с.
4. Генік М. Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського примирення. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* : збірник наукових праць. Випуск 3–4. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 211–221.
5. Заневич М. У полоні старих концепцій: що впливає на українську політику Польщі. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409>, (дата звернення: 12.03.2020).
6. Комова М. Концепція нової політичної думки Єжи Гедройця: документальний реконструкт. URL: <http://journals.uran.ua/bdi/article/view/150373/149502> (дата звернення: 10.12.2020).
7. Мерошевський Ю. Російський «польський комплекс» і простір УЛБ. *Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури»*. Київ : Критика, 2005. С. 195–209.
8. Морозова О.С. Ідея незалежної України в діяльності Єжи Гедройця. *Наукові праці. Історія*. Вип. 262. Том 274. Миколаїв, 2016. С. 70–83.
9. Поліковська Ю. Україна на шпальтах паризької «Культури» в 1950-х роках. URL: [file:///C:/Users/vasyl/Downloads/Mandriv_2014_2_9%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/vasyl/Downloads/Mandriv_2014_2_9%20(5).pdf) (дата звернення 8.12.2020).
10. Стоєцький С.В. Україна в геополітичній концепції «Культури»: історія і сучасність. *Роль паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння* : збірник наукових праць Міжнародного круглого столу (25–26 травня 2000 р.). Київ : Центр Українсько-Польських студій, 2002. С. 73–79.
11. Стрільчук Л. Від прометеїзму до стратегічного партнерства: польські зовнішньополітичні концепції щодо України. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання* : колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 326–350.
12. Стрільчук Л., Пасічник Ю. Президентський вимір сучасних українсько-польських відносин : монографія. Луцьк : Терези, 2020. 360 с.
13. Стрільчук Л.В. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : монографія. Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 608 с.
14. Deklaracja w sprawie ukraińskiej. *Kultura*. Paryż, 1977. № 5.
15. Czapski J. W Berlinie o zjednoczonej Europie. *Kultura*, Paryż, 1951. № 9. S. 109–111.
16. Jerzy Giedroyc i dorobek paryskiej «Kultury». *Nowe książki*. 1991. № 8. S. 12.
17. J. Giedroyc – Andrzej Bobkowski. *Listy 1946–1961*. Warszawa, 1997. S. 76–114.
18. Lobodowski J. Przeciw upiorom przeszłości. *Kultura*. Paryż, 1952. № 2–3. S. 55–68.